

RODOREDA I FENOSA

DESPLAÇATS

Solidaritat i resiliència en un bucle atemporal

Hi ha moments en la història de la humanitat que supuren especialment per un remolí de situacions que, de manera extrema, fan fràgils les persones, però també propicien que siguin més fortes per la consciència que, unides, podrien teixir connexions d'esperança enfront de la vulnerabilitat. Aquest cas d'estudi sobre la relació entre Rodoreda i Fenosa gira al voltant de les conjuntures i experiències que van unir aquests dos catalans en el seu exili parisenc a l'epicentre de l'any **1948**. Els mecanismes que van activar les seves voluntats de supervivència i el ferm desig de treballar en allò que estimaven transcendeix les seves situacions particulars per a reflectir-se en el nostre present a través d'una successió d'aspectes que es repeteixen mundialment en els persistents conflictes bèl·lics, les migracions de tota mena, les polícrisis globals i les tensions sistèmiques entre països.

Els qui vam poder veure el 2008 l'exposició *Terre Natale, Ailleurs commence ici* a la Fundació Cartier per a l'Art Contemporani de París, concebuda pel filòsof i urbanista Paul Virilio i el fotògraf/cineasta Raymond Depardon, no en podem oblidar el component visionari, que assenyalava un planeta colpejat pels moviments migratoris de les diàspores mundials, el desarrelament i l'impacte del canvi climàtic. En una de les instal·lacions, sota el títol d'*Exit* es projectaven estadístiques amb dades històriques per a visualitzar l'acceleració dels desplaçaments humans. Ara, la narrativa d'aquest estudi visual s'ha recuperat per a l'exposició inaugural de la nova Fundació Cartier, i avui, com aleshores, és clarivident. La mostra assenjala que, el juny del 2026, cal implementar nous marcs de solidaritat i quotes de reassentament a Europa, responnent a la pressió migratòria contínua, tenint en compte que s'estimen unes xifres esgarrifoses: cap a l'any 2050, entre 200 i 250 milions de persones hauran hagut de desplaçar-se a causa de l'augment del nivell del mar i la desertificació. Això sense comptar les múltiples guerres despolaritzades en les cicatrius de països abocats al retorn etern dels seus conflictes.

Rodoreda i Fenosa van marxar de Barcelona el 1939 després de la derrota republicana i l'ascens del dictador Franco. Fenosa va anar directament a París, on tenia un cercle d'amistats i col·leccionistes que el van acollir temporalment, traslladant-se de casa en casa, d'hotel en hotel, amb una maleta com a únic bé personal.

Rodoreda travessa la frontera acompanyada d'altres intel·lectuals catalans vinculats a la Institució de les Lletres Catalanes. Després d'estar un breu temps a París, s'instal·la a Roissy-en Brie i, a continuació, a diferents punts de França, com Bordeus i Llemotges, abans d'establir-se finalment a París el 1946, on conviu amb la seva parella Armand Obiols (Joan Prat)¹. Tots dos havien deixat les famílies respectives a Catalunya.

En primera instància, com a desplaçats, en aquells anys tots es troben amb la mateixa dificultat: disposar de documents de residència en regla i, com a conseqüència, la precarietat econòmica. Les feines ocasionals per a subsistir (Rodoreda es dedica a cosir² i Fenosa realitza bustos d'encàrrec), la dependència de la xarxa d'exiliats i la recerca d'un sostre on aixoplugar-se són algunes de les qüestions pràctiques que angoixaven aquells primers anys d'uns exiliats per convicció ideològica³. També trobem un altre factor comú, el sentiment de desarrelament cultural en un entorn francòfon, més notable en els escriptors que, a més, s'aferren a escriure en llengua catalana. En paral·lel havien de conviure amb una situació nova i inquietant: l'imminent ascens nazi que farà eclosió l'estiu del 1940. Llavors Rodoreda estava radicada a Bordeus i Fenosa estava finalitzant una relació amb Coco Chanel, de manera que es refugia a Perpinyà per tornar després a París. Acabada la Segona Guerra Mundial, el 1946 Rodoreda i Obiols decideixen reubicar-se en un espai minúscul de la Rue du Cherche-Midi de París⁴. És el mateix any en què Fenosa coneix una jove de vint anys, Nicole Damotte. Es casaran dos anys més tard.

Aquest cas d'estudi pren com a epicentre l'any 1948, ja que marca quatre línies connectores clau que són identificades en aquesta exposició a través de rastres documentals i visuals.

En plena reconstrucció de França després de la Segona Guerra Mundial, el febrer de 1948 es van reprendre les relacions entre Espanya i França, i es va permetre el primer encreuament de trens per Hendaia. Igualment, el govern francès va atorgar a Pablo Picasso una targeta de residència privilegiada, i es van desenvolupar mostres rellevants com *Art espanyol a l'exili* (organitzada per sectors de la CNT i Solidaritat Internacional Antifeixista). Una tensió ideològica que en qualsevol cas apunta al caràcter capitalista i burgès que havien adquirit les obres de Picasso. Un contrapunt cruel enfront de les penúries econòmiques i les limitacions en la comunicació de la resta d'expatriats. La situació d'aïllament marcava anímicament totes aquelles persones que havien abandonat el seu país per voluntat pròpia, però també estimulava els contactes dels afectes, cosa que va generar nous circuits entre els exiliats i els qui formaven part del nucli cultural parisenc.

Aglutino aquest projecte en una sèrie de vectors clau que se sintetitzen en quatre conceptes: desarrelament, complicitat, celebració i expansió.

En primer lloc, observem que en cadascuna d'aquestes persones s'evidencien les conseqüències de les guerres viscudes i el sentiment d'opressió en el context d'una França ocupada pels nazis que s'haurà de reconstruir. Rodoreda descriu molt clarament la situació del moment: «al voltant de les persones de la meva època hi ha una intensa circulació de sang i de morts»⁵. Amb tot, l'esquinçament dels conflictes té la seva culminació en la massacre de la població d'Oradour-sur-Glane, que és a prop d'on es troben Rodoreda, a Llemotges, i Fenosa, amic de la família d'Albis, que tenia una propietat prop de Jouxten. Poc després, Fenosa rep l'encàrrec del monument a les víctimes de la massacre. Una escultura de gran format que escometrà en diverses fases no exemptes de dificultats. Diversos intel·lectuals contemporanis plasmen l'horror de la guerra, però transcedeixen menys els efectes psíquics devastadors sobre l'estat d'ànim⁶. La capacitat de resiliència els sosté. Segons Boris Cyrulnik, «El "resilient" és aquell qui aconsegueix utilitzar els seus recursos interns i el suport extern (els "tutors de resiliència") per no enfonsar-se i transformar el cop en un nou impuls vital»⁷.

Alguns d'ells troben en el mite d'Ulisses una manera d'expressar aquest desarrelament. Per a Fenosa, durant aquells anys, referents com l'*Odíssea* seran un recurs ideològic i iconogràfic que permet desenvolupar en escultura algunes idees inherents al drama de l'exili a partir dels personatges literaris. Rodoreda ja coneixia bé l'*Ulisses* i utilitza el mite fent un gir que plasma en la seva prosa i en projectes poètics⁸.

El següent factor en comú és la xarxa de relacions de proximitat, la qual s'amplia i s'actualitza amb nous eixos com el propiciat pel poeta Josep Carner, l'escriptor francès Henri Michaux⁹ i la possibilitat de freqüentar els mateixos recorreguts diaris.

Rodoreda continuava vinculada emocionalment al grup d'intel·lectuals catalans amb qui havia compartit els primers anys d'exili al castell de Roissy-en-Brie, però a París, a més, s'obre a nous circuits. La Rue du Cherche-Midi la col·loca a l'epicentre del París intel·lectual, prop, per exemple, de la casa de Michaux i propera a espais d'art on es retrobava amb una altra xarxa d'amistats, com l'entorn de la Galeria Mirador¹⁰. Tothom freqüentava els mateixos indrets, pisos, estudis, i cafès com Les Deux Magots.

La tercera línia de connexió és l'esdeveniment dels Jocs Florals de 1948, per als quals Rodoreda convida Nicole a representar el paper de Reina a l'acte oficial¹¹.

Carner (de qui, a més, Fenosa fa el bust el 1948) és una figura clau per a la seva faceta poètica¹². Rodoreda hi mantenien una correspondència afectuosa i intensa; Carner defensava i supervisava els seus poemes, que li van valer premis als Jocs Florals de Londres (1947) i París (1948).

Finalment, i no menys important, hi ha la quotidianitat que s'instal·la a les seves vides i els uneix en excursions i visites més enllà de la ciutat, com a via d'escapament d'una urbs que s'estava reconstruint. Rodoreda estimava la naturalesa, tema constant i estructural en la seva obra literària i que serà una elecció al final de la seva vida, a través de la seva casa a Romanyà de la Selva. Per a Fenosa i Nicole, les excursions al camp formen part de la seva necessitat vital i de les seves obres. En tots ells el paisatge adquireix un valor d'arrelament simbòlic.

Aquests quatre vectors, més que proposar una connexió de referències i dades històriques, són portadors d'unes línies d'anàlisi que proposen noves lectures dels fets, fonamentalment perquè hi conflueixen sacsejades de l'ànima que s'expressen, en el cas de Rodoreda, a través de l'escriptura i, en Fenosa, amb les seves obres artístiques. No obstant això, hem de tenir en compte que cap dels dos no es limitava a trobar un refugi en les expressions creatives; les seves inquietuds afectaven les persones més properes, com les seves parelles, Obiols i Nicole respectivament. Per tant, a més de tenir en comú una salut fràgil, els seus vincles emocionals i les persones afins a Barcelona, com Pau Vila, durant un temps, a l'exili, conflueixen amb les seves vides alterades anímicament i professionalment en un període d'intensa fragilitat que inquietava, però que també unia en una complicitat que es mantindrà la resta de les seves vides. Van compartir plegats la significació del desarrelament i, com a conseqüència, la provisionalitat que comporta haver escollit la llibertat. En aquell període, d'entre tots els països, a França, París era una bombolla per a les xarxes de suport intel·lectuals i afectives. En l'entramat de les seves biografies conflueixen uns anys en què comparteixen les seves eines vitals per a lluitar per la supervivència; entre la vocació i la voluntat de subsistir entre guerres, en la plasmació del dolor a través de la metàfora i en la nostàlgia de la llengua pròpia.

S'ha escrit molt sobre la vida i l'obra de Rodoreda. De Fenosa encara queden diverses línies per investigar. Amb aquest projecte a l'espai expositiu de la Fundació es comparteix documentació arxivística i visual, i algunes obres que ajuden a reconstruir un relat polifònic que es teixeix des dels vestigis materials que s'han anat conservant. Igualment, s'ha cuidat la posada en escena, a partir d'una peça icònica: la brusa que Rodoreda va fer per a la Nicole, de manera que s'integri conceptualment a l'essència d'aquest projecte.

Pol Roig Valldosera, dissenyador del projecte instal·latiu esmenta que la intervenció espacial parteix del relat *Fil a l'agulla* de Mercè Rodoreda, un text que articula una ficció a partir del flux de pensaments d'una dona que cus i que guarda ressonàncies autobiogràfiques amb la vida de l'autora.

1. Obiols fou la seva connexió més profunda i complexa. Crític i escriptor, era la seva parella sentimental i el seu principal interlocutor intel·lectual. El 1948 ell treballava com a responsable de la Revista de Catalunya a l'exili, i actuava com a "mestre" i corrector de la poesia que Rodoreda escrivia en aquells anys.
2. El 1947 compagina la costura amb l'escriptura; amb això es reafirma.
3. Rafael Tasis resumeix així la situació històrica dels escriptors catalans a l'exili: «La magnitud del desastre de 1939 és superior al que va assolar l'any 1714». Manent, Albert. *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1976; p.15.
4. En un primer moment es tractava d'una habitació de servei (*chambre de bonne*) a la sisena planta sense ascensor del número 21 de la Rue du Cherche-Midi. Era un espai minúscul, que ella mateixa descrivia a les seves cartes com un lloc on a vegades faltava el més bàsic, però que fou el seu refugi durant vuit anys, on cosia de dia i pintava i escrivia de nit. Després, dins del mateix edifici, es van traslladar a un apartament una mica més gran i que no van deixar quan es van instal·lar a Ginebra. Rodoreda el va conservar fins al 1977 perquè el lloguer era baix. «És molt just, molt petit, però és nou i bufó», escriu a la seva amiga Anna Murià el 21 de juliol de 1948. Rodoreda, Mercè. 1985, p. 56.
5. De la traducció al francès: «Autour des gens de mon époque il y a une intense circulation de sang et des morts». Rodoreda, Mercè. *Tant et tant de guerre*. Paris: Éditions Aralia, 1996; p.8.
6. A relats com *Nit i boira*, escrit entre 1945 i 1946, Rodoreda aborda l'horror dels camps de concentració nazis després del seu alliberament. «Fes el mort», escriurà com a record del mètode de supervivència a: Rodoreda, Mercè. *Ells no saben res. Cartes i contes de la França ocupada*. Barcelona: Club Lector, 2023; p. 79.
7. Boris Cyrulnik, neuròleg i psiquiatra francès, és àmpliament reconegut com el principal divulgador del concepte de resiliència en la psicologia moderna. La resiliència no és simplement resistir una situació devastadora, sinó la capacitat d'iniciar un nou desenvolupament després d'un trauma.
8. En els Jocs Florals de l'any anterior a Londres, Rodoreda va guanyar amb el poema *Flor Natural*. El seu poemari *Món d'Ulisses* és un projecte que desitjava que s'edités amb il·lustracions de Fenosa. No seria l'única idea de col·laboració. *Món d'Ulisses* també impregna Fenosa amb el cicle d'escultures dedicades a l'Odissea i en una sèrie de dibuixos previs que es conserven sobre Penèlope. Vegeu la totalitat de l'obra poètica de Rodoreda a: *Agonia de llum / Mercè Rodoreda*. Edició i pròleg d'Abraham Mohino Balet. Barcelona: Edicions el Godall, 2022.
9. Rodoreda va sol·licitar a Fenosa que l'hi presentés. «Ella li demana un dia que els presenti, el seu interès per Michaux és superior a la seva timidesa per aquestes coses». Ibarz, Mercè. *Abeja furiosa de miel. Retrato de Mercè Rodoreda*. Barcelona: Anagrama; 2024, p. 137.
10. Rodoreda, que havia començat a prendre's seriosament diversificar el seu treball amb obres pictòriques, afirma en una carta del 6 de juliol de 1953 a Obiols: «Ahir diumenge al matí vaig fer un cinquè quadre. Ja tinc estil i un món. Els dos primers quadres em sembla que no tenen cap mena d'interès. L'exposició serà d'aquí a un parell de mesos a Mirador».
11. La decisió de nomenar Nicole com a Reina dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de París és fonamental, com ho mostren les fotos on s'observa una relació d'amistat còmplice. L'esdeveniment és un certamen literari tradicional reestablert el 1859, dedicat a promoure la poesia i la prosa en català. Durant la dictadura franquista (1941-1977) s'organitzava a l'exili com a símbol de resistència cultural i d'unitat. Ser Reina és una figura honorífica de rang simbòlic. Per la seva banda, Rodoreda havia obtingut el títol de "Mestre en Gai Saber" en guanyar tres premis als Jocs Florals de la Llengua Catalana i la possibilitat d'organitzar el certamen. Té lloc a l'amfiteatre de la Sorbona el 7 novembre de 1948 a les 15 h. El vestit que va portar la Nicole el va dissenyar l'escultor Joan Rebull.
12. «Josep Carner, que va esperonar Rodoreda a escriure poesia i a presentar-se als Jocs Florals». Pessarrodona, Marta. *Mercè Rodoreda i el seu temps*. Barcelona: Penguin Random House, 2022. p.132

A Apel·les Fenosa

Filles som d'argila informe
grisa i freda com el món.
Un pur misteri ens infon
el deliri d'ésser forma.

Pits rodons, braços enlaira,
ja comencem a existir
sota llunes altes i,
immòbils enllà de l'aire.

Així que s'omple de vida
nostre faç foscament crida
i esguarda amb ulls inhumans

l'home que la forma invoca:
com els sospirs d'una boca
eixides som de ses mans.

Intimat Fenosa:

Podrien passar
aquest vespre per casa
sens falta. He decidit
que la vostra dona
sigui la molt gracio-
sa reina dels Jocs Flo-
rals de París. Pràcticament
Rodoreda

Nota de Mercè Rodoreda
dirigida als Fenosa, 1948

Nicole Florensa i Mercè
Rodoreda a la gala dels
Jocs Florals, París, 1948
Fotografia de Marx Micol

Arxiu Fundació Apel·les Fenosa

ULISSES I LES SIRENES

Tendres eren els ulls, humits de claror blava,
llur front era lluent, polit com el coral·l
?Quin aflamat ponent el fresc garbí xuclava
i encisava la nau sobre un llit de cristall?

Veia lloms irisats, braços d'or, capbussades,
tenebrosos cabells per sedes escampats,
i l'ocell del somriure en genives rosades
naixia i es posava sobre el meus ulls cansats.

"Il·ligueu fort, mariners! la roca crema i brilla;
una mà feta d'aigua ens porta vers la illa...
...d'un cop suau de cua de safirs l'han cobert.

La nit ha dut el vent, tot el velam crepita
la quilla del vaixell l'ampla maragda ha obert
i un bou d'estrelles vives clavet al cel palpita."

— ?

epònim
sirenes
capit 9

mentre

Apel·les Fenosa. *Ulysse et Nausicaa*, 1950
Col·lecció Fundació Apel·les Fenosa

El París de Rodoreda als voltants de 1948

1. Casa Nicole i Apel·les Fenosa entre 1947-1953. 74 Rue de la Glacière.
2. Taller d'Apel·les Fenosa. 45 Boulevard Saint-Jacques.
3. Casa d'Apel·les Fenosa entre 1945 i 1947. 12 Avenue de l'Observatoire.
4. Casa de Mercè Rodoreda. 21 Rue du Cherche-Midi.
5. Café de Flore i Les Deux Magots. Boulevard Saint-Germain.
6. Casa de Henri Michaux. 20 Rue Séguier.
7. Museu del Louvre.
8. Galerie Mirador. 17 Place Vendôme.
9. Fundació Ramón Llull i seu de la *Revista Catalunya*. 81 Rue de Miromesnil.

París, 23 d'Agost de 1949

Estimats Nicole i Fenosa:

Ja fa una setmana que sóc a París! Però fins avui no he tingut temps d'escriure-us perquè he tingut de veure molta gent, he tingut de fer moltes gestions, i m'han atabalat. Per a tenir el visat de vinguda no vaig trobar cap dificultat. Però el país no m'ha agradat gens: m'hi he trobat més estrangera que no pas ací. En quant a la gent... Tothom està ensopit, tothom té por i, la immensa majoria, gana. En fi, ja en parlarem.

Quan torneu? Tinc moltes ganes de veure-us ben aviat.

Una abraçada

Mercè Rodoreda

Nicole: je vous écrit en catalan; comme ça, Apel·les sera obligé de vous traduire la lettre. Je suis très contente d'être à Paris!

J'ai mal aux dents!

A bientôt?

Armand

Fotografia d'una excursió a Alsàcia, octubre 1949
D'esquerra a dreta: Mercè Rodoreda, Nicole Fenosa, Arnauld
Wapler, Apel·les Fenosa, Claude Engels i Armand Obiols

Cas d'estudi comissariat per Nekane Aramburu
Projecte d'instal·lació de Pol Roig Valldosera

Sèrie Estudis FENOSA

Restauració: Marina Blanch
Col·laboren: Fundació Mercè Rodoreda i CCCB
Agraïments: Raimon Carrasco, Marta Viñuales, Marta Nadal, Laia Miret,
Anna Font, Marina Ribot i Biblioteca Pública Terra Baixa

Consulteu les activitats de mediació al nostre web:
www.museuapellesfenosa.cat

ISBN: 978-84-09-84642-9
Dipòsit legal: DL T 448-2026

